

КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА СУДОВИМ ПРАВОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Тягієв С.Р.,

доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України,
завідувач кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Пенітенціарна академія України
ORCID: 0000-0001-9338-4792

Тягієв С.Р. Конституційний контроль за судовим правом у кримінальному провадженні: реалії та перспективи.

Стаття містить основні визначення конституційного контролю, що запропоновані вітчизняними дослідниками конституційного права. Звернуто увагу на значення конституційного контролю для права загалом та окремо для кримінального провадження. Зокрема, вказується, що за рахунок поступового впровадження у кримінальному провадженні правових висновків та правових позицій Верховного Суду (далі – ВС) як загальнообов'язкових приписів як під час досудового розслідування, так і судового розгляду кримінального провадження, виникає необхідність дослідження та запровадження особливих механізмів перевірки їх на відповідність Конституції України та Законом України.

Автор, ставлячи за мету дослідження конституційного контролю за рішеннями касаційних судів загальної юрисдикції, як одного з варіантів дотримання верховними судами принципу верховенства права, забезпечення права осіб на справедливий суд та досягнення правової визначеності у кримінальному провадженні, здійснив аналітично-порівняльне дослідження законодавства таких країн як України, Азербайджан, Велика Британія, Німеччина, Польща та США.

На підставі аналізу країни були поділені на кілька груп залежно від тих, де створені конституційні суди та де вони відсутні, але існує конституційна юрисдикція, а у межах таких груп було виокремлено основні моделі конституційного контролю: 1) здійснення конституційного контролю за рішення верховних судів законодавством не передбачено, 2) здійснення конституційного контролю за остаточними рішеннями суду прямо визначено основним законом країни, 3) здійснення касаційним судом перевірка на відповідність конституції судового прецеденту як того, що створений нижчестоящими судами, так і ним самим.

Кожна модель конституційного контролю автором статті розглядається з точки зору сильних та слабких сторін. У підсумках автор, приходять

до висновку, що кожна модель має як свої переваги, так і недоліки. Визначити ідеальний конституційний контроль за судовим правом, який би забезпечив ухвалення верховними судами виважених, об'єктивних та аргументованих рішень направлених на досягнення єдності судової практики та дії верховенства права, можна лише якщо в його основу закладені такі критерії як функціональність та результативність.

Ключові слова: конституційний контроль, Конституційний Суд України, Верховний Суд, кримінальний процес, кримінальне провадження, правовий висновок, правова визначеність, судова правотворчість, перегляд судових рішень, верховенство права.

Tagiev S. Constitutional control of the judicial law in criminal proceedings: realities and prospects.

The article contains the main definitions of constitutional control proposed by national researchers of constitutional law. Attention is drawn to the importance of constitutional control for law in general and for criminal proceedings in particular. In particular, the author points out that due to the gradual introduction of legal opinions and legal positions of the Supreme Court (hereinafter - SC) in criminal proceedings as binding prescriptions both during pre-trial investigation and court consideration of criminal proceedings, there is a need to study and introduce special mechanisms for checking their compliance with the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine.

With the aim of studying constitutional control over decisions of cassation courts of general jurisdiction as one of the options for supreme courts to comply with the rule of law, ensure the right to a fair trial and achieve legal certainty in criminal proceedings, the author made an analytical and comparative study of the legislation of such countries as Ukraine, Azerbaijan, Great Britain, Germany, Poland and the USA.

Based on the analysis, the countries were divided into several groups depending on those

where constitutional courts have been established and those where they are absent but constitutional jurisdiction exists, and within these groups the main models of constitutional control were identified: 1) constitutional control over decisions of supreme courts is not provided for by law, 2) constitutional control over final court decisions is directly defined by the country's fundamental law, 3) the cassation court checks the constitutionality of judicial precedent, both established by lower courts and by itself.

The author analyses each model of constitutional control in terms of its strengths and weaknesses. The author concludes that each model has both its advantages and disadvantages. The ideal constitutional control of the judicial law, which would ensure that the supreme courts make balanced, objective and reasoned decisions aimed at achieving the unity of judicial practice and the rule of law, can be determined only if it is based on such criteria as functionality and efficiency.

Key words: constitutional control, the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court, criminal procedure, criminal proceedings, legal opinion, legal certainty, judicial law-making, review of court decisions, rule of law.

Постановка проблеми. Досліджуючи кримінальне провадження окремо і як сукупність процесуальних дій та рішень уповноважених осіб на проведення досудового розслідування з метою досягнення завдань, передбачених законодавцем у ст. 2 КПК України, і як сукупність прав, обов'язків та обмежень учасників такого провадження (наприклад, під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д)), ми зазвичай говоримо про дотримання конституційних прав в розрізі заasad кримінального провадження, у першу чергу, саме слідчими, дізнавачами, службовими особами оперативних підрозділів, прокурорами (детальніше див. Тагієв С.Р., Пузирьов М.С., Івашко С.В. Забезпечення конституційних прав громадян при повідомленні про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (Частина 1) та (Частина 2) [1; 2]).

Разом з тим, на даний час, в умовах, коли судовому праву (тут і далі ми під цим терміном розуміємо виключно правові висновки та позиції касаційних судів) надано особливий статус, пов'язаний з обов'язковим його дотриманням всіма суб'єктами владних повноважень (ст. 152² Конституції України [3], ст.ст. 2, 97 Закону України «Про Конституційний Суд України» [4], ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5]), постає питання про визначення його місця в системі права, вимоги до нього, межі його застосування й відповідно контролю за законністю в його прийнятті.

Мета дослідження. Виходячи з вказаного, ми у даному доробку розглянемо конституційний контроль за рішеннями касаційних судів загальної юрисдикції, як один з варіантів дотримання верховними судами принципу верховенства права, забезпечення права осіб на справедливий суд та досягнення правової визначеності у кримінальному провадженні.

Стан опрацювання проблематики. Питання конституційного контролю в різний час не лише в Україні, але й за її межами, досліджували Ю. Баулін, У. Бернам, В. Богуш, О. Буханевич, О. Водянніков, А. Волошина, Д. Гараджаєв, В. Гордєєв, Н. Гураленко, З. Добош, А. Івановська, М. Кельман, М. Козюбра, Р. Кросс, А. Ланкевич, О. Литвинов, Л. Луць, Б. Нурмуханов, О. Ригіна, А. де Токвіль, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та ін.

Виклад основного матеріалу. Конституційний контроль визначають: Н. Гураленко та В. Гордєєв як сукупність правових засобів, за допомогою яких забезпечується виконання конституційних норм, здійснюється процедура перевірки актів суб'єктів влади, у тому числі норм загального характеру, а в разі суперечності Конституції – визнання неконституційними норм нижчого рівня, прийнятих не відповідно до них [6, с. 316]; О. Буханевич та А. Івановська як контроль, що має чітко визначений державно-правовий характер, що є специфічною діяльністю державних органів, наділених спеціальною компетенцією, яка здійснюється за суворо визначеною процедурою і полягає у перевірці, виявленні, констатації та усуненні невідповідностей Конституції законів та інших нормативно-правових актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань та винесення на цій підставі рішень, що мають загальнообов'язковий та остаточний за своїми юридичними наслідками характер [7, с. 14].

Загалом, значення конституційного контролю полягає у тому, що воно, виступаючи елементом правової держави, створює перешкоди до узурпації влади [8, с. 3]. Яскравим прикладом цієї думки М. Кельмана є здійснення конституційного контролю (нагляду) в США, де, не дивлячись на те, що Конституція США взагалі не згадує про конституційний контроль, а тим більше про здійснення його судовою гілкою влади, у першу чергу, в особі ВС США, у справі *Marbury v. Madison* (1803 рік) голова ВС США Дж. Маршалл вказав, що саме Суд наділений правом – у справах, що перебувають на його розгляді, – стверджувати, що є правом, застосовуючи його у суворій підпорядкованості ієрархії нормативних актів та принципу верховенства права, де головною є Конституція [9].

Конституційний контроль є також важливим елементом механізму «стримувань та противаг».

Найвдаліше та яскраво про це свого часу вказав А. де Токвіль: «Від суддів Верховного суду постійно залежать спокій, процвітання та саме існування Союзу. Без них Конституція перетворилася б у мертву норму; саме до них звертається виконавча влада в надії знайти захист від зазіхань на їх повноваження законодавчими органами; до них же звертається і законодавча влада, коли намагається відгородити себе від тих чи інших дій влади виконавчої [10, с. 128].

Оскільки ми ставили за мету розібратися в питанні конституційного контролю за рішеннями касаційних судів, тобто контролю суду за судом, то треба одразу сказати, що особливості будуть пов'язані у першу чергу із тим, до якої правової системи належать країни. По-перше, це впливає на те, чи існує в країні окремий суд конституційної юрисдикції. По-друге, навіть за наявності конституційного суду або конституційної юрисдикції рішення касаційних судів загальної юрисдикції не завжди стануть предметами перевірки їх на конституційність (це пояснюється тим, що кінцеві рішення верховних судів у більшості країн не мають значення джерел національного права).

Тим не менш, законодавство та практика деяких країн заслуговує на висвітлення у цій статті для визначення позитивних та негативних тенденцій для кримінального провадження, а також визначення альтернативних шляхів для розвитку конституційного контролю за рішеннями касаційних судів у кримінальному провадженні, що мають значення для правової визначеності та єдності судової практики.

В. Ямковий вказує, що суд не має права відмовитись від здійснення правосуддя (вирішення конкретного спору), посилаючись лише на те, що для цього відсутнє відповідне законодавство або прийнятна аналогія. Суд у цьому випадку має спиратися на загальні принципи права, тлумачачи їх і тим самим заповнюючи прогалини у праві [11, с. 26-27].

В Україні перевага з поміж рішень усіх судів загальної юрисдикції, якими усуваються прогалини у праві за рахунок реалізації судом правотворчих, інтерпретаційних та правозастосовних повноважень, надається ВС, який за результатами касаційного провадження ухвалює рішення з правовими позиціями або правовими висновками. Правові висновки і позиції ВС відіграють істотну роль у прийнятті судами першої та апеляційної інстанцій своїх рішень.

Водночас правореалізація ВС своїх функцій у створенні судового права подекуди не узгоджується із загальними положеннями Конституції України, кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством. На користь цього говорять хоча б численні рішення ВС з одного і того ж питання, що мають різний механізм

застосування конкретної норми та вирішення провадження (наприклад, щодо оцінки доказів отриманих в результаті проведення НС(Р) Д). Зрозуміло, що визначення ВС правил оцінки окремих доказів у справі на предмет їх належності та допустимості відбувається через призму засад кримінального провадження, які є продовженням конституційних положень (наприклад, право на особисту недоторканість та недоторканість житла чи іншого володіння, права на захист, право від вручення в його особисте життя тощо), разом з тим лише Конституційний Суд України (далі – КСУ) має право здійснювати офіційне тлумачення Конституції України (ч. 1 ст. 147) [3].

Чинне вітчизняне законодавство України уповноважує КСУ, поміж інших актів, перевіряти на відповідність Конституції України не саме остаточне рішення суду загальної юрисдикції, ухвалене відносно конкретної особи, а конституційність законів України (їх окремих положень), що були покладені в основу такого рішення (п. 9 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» [4]).

Майже ідентичні положення мають місце в Німеччині (абз. 4а ст. 93 Основного Закону [12]) та Польщі (ч. 1 ст. 79 Конституції Польщі [13]).

Таким чином у трьох окреслених нами країнах, відсутнє будь-яке посилання на те, що суди конституційної юрисдикції мають право перевіряти прецедентні рішення верховних судів (у цьому контексті слушно буде підкреслити, що в Україні, Німеччині та Польщі де-факто прецедентні рішення є невід'ємною частиною законодавства, хоча джерелом права офіційно і не визнаються) на предмет відповідності сформульованої норми-тлумачення, норми-правила тощо основному закону країни.

Поряд з цим у Польщі вже є один прецедент, коли Конституційний Трибунал перевіряв саме рішення Верховного Суду Польщі на предмет її конституційності. Зокрема, мова йде про вирок від 20.04.2020, яким постанову об'єднаних палат: Цивільної, Кримінальної та Судової палати у справах про працю та соціальне страхування Верховного Суду Польщі від 23.01.2020 визнано несумісною зі ст. 179, п. 17 ч. 3 ст. 144, ч. 1 ст. 183, ч. 1 ст. 45, ч. 1 ст. 8, ст. 7 та ст. 2 Конституції Польща, ст. 2 та 4(3) Договору про Європейський Союз, ст. 6(1) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [14].

Іншим шляхом пішов Азербайджан. Там також існує суди конституційної та загальної юрисдикції, а система законодавства не включає рішення Верховного Суду Азербайджана як ті, що ухвалені відповідними колегіями, так і ті, що прийняті Пленумом Верховного Суду Азербайджану (далі – ВСА) (ст.ст. 148, 149 Конституції Азербайджана [15]) до джерел національ-

ного права. Менше з тим, у п. 4 ч. III ст. 130 Конституція Азербайджана офіційно наділила Конституційний Суд Азербайджана (далі – КСА) правом вирішувати питання щодо відповідності рішень ВСА Конституції та законом Азербайджана [15]. При цьому законом «Про Конституційний Суд Азербайджана» уточнюється, що конституційна скарга особи, відносно якої ухвалено рішення останньої судової інстанції (*авт. мається на увазі ВСА*) може стосуватися наступного: 1) застосування закону, який не підлягав застосуванню; 2) не застосовано закон, який підлягав застосуванню; 3) у випадку неправильного тлумачення судом нормативно-правового акта (ст. ст. 34.2.1-34.2.3 вказаного закону [16]).

Вказане тотожне положенням ст. 413 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, якими визначено право апеляційного суду та ВС змінювати чи скасовувати рішення нижчестоящих судів з підстав неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність [17].

Так, наприклад, постановою Пленуму КСА від 09.09.2005 визнано такою, що не відповідає Конституції та законам Азербайджана, постанову Судової колегії з розгляду кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення ВСА від 23.03.2004 (справа В.Г. Байрамова та інших) з тих підстав, що суд касаційної інстанції допустив порушення процесуальних правил перегляду вироків та постанов судів у порядку додаткової касації (рішення має прийматися Пленумом ВСА, а не головою вказаного суду одноособово як у цьому випадку), а також не перевірявши правильність застосування матеріальних та процесуальних норм судом апеляційної інстанції, а на противагу цьому, повторив у скороченій формі допущені апеляційним судом помилки та прийняв постанову, яка не відповідає вимогам ст.ст. 416, 419 КПК Азербайджану. Вказані порушення КСА розцінив як порушення ст. 60 Конституції Азербайджану – права засуджених на судовий захист – та інших положень КПК Азербайджану [18].

Таким чином, в країнах континентального права, до яких належать Україна, Азербайджан, Німеччина, Польща та інші, конституційні суди створені, які мають вузькі або широкі межі реалізації своїх повноважень відносно рішень верховних судів у кримінальному провадженні.

Говорячи про позитивні сторони судової системи, де існує «незалежний» арбітр (суд конституційної юрисдикції) між сторонами кримінального провадження та судом, уповноваженим створювати судове право, слід підкреслити, що у такий спосіб відбувається об'єктивна оцінка діяльності суду загальної юрисдикції з точки зору дотримання ним норм матеріального та процесуального права, надання йому правиль-

ного тлумачення. Крім того, враховуючи, що верховні суди мають забезпечувати однакове застосування законодавства тим самим забезпечуючи правову визначеність та верховенство права на всіх стадіях кримінального провадження, суд конституційної юрисдикції виступає зовнішньою межею дії судового права (правового висновку, правової позиції, судового прецеденту, нормативної постанови тощо), визначаючи: чи правильно сформульовано нове правило або конкретизовано існуюче; чи дотримано при цьому загальнотеоретичні положення юридичної техніки; чи не порушено при цьому положення, що визначають чинність судового права в часі, просторі та за колом осіб тощо.

Негативна ж сторона проявляється у тому, що: 1) ухвалення остаточного рішення у кримінальному провадженні відкладається на невизначений термін, що порушує право як потерпілих, так і обвинувачених на розгляд провадження у розумні строки (це стосується тих випадків, коли конституційні суди виявляючи невідповідність остаточного рішення найвищої судової інстанції загальної юрисдикції основному закону країни і скасовуючи таке рішення, призначають новий судовий розгляд у касаційному суді); 2) конституційне провадження також має свої межі – конституційна скарга подається на відповідність оскаржуваного акту або його частини конкретній нормі конституції, і суд конституційної юрисдикції в умовах суворої регламентації його діяльності не зможе вийти за такі межі, навіть якщо виявить порушення (невідповідності) іншим законам (це на даний час притаманно Україні, на що звертають увагу О. Литвином та В. Богуш [19, с. 8–10]).

У країнах загального права суд конституційної юрисдикції як окрема судова одиниця або взагалі відсутня, або його функції суміщаються з функціями суду касаційної юрисдикції і уособлюється одним судом.

Так, вже згадуваний нами Верховний суд США уособлює собою і касаційну, і конституційну юрисдикції, тим самим забезпечуючи функціонування та постійний розвиток доктрини живої конституції [20, с. 57], а от Верховний суд Великої Британії, хоча також як і Верховний суд США здійснює правосуддя у системі загального права, він не має конституційної юрисдикції та обмежує перевірку рішень судів щодо застосування норм писаного права в рамках, визначених Актом про права людини 1998 року [21].

Особливість конституційного контролю в США полягає в тому, що за рахунок існування федерального устрою, кожний штат має свій верховний суд, рішення якого і будуть виступати предметом конституційної перевірки, це по-перше, а по-друге, у системі загального права навіть

рішення окремого суду (місцевого, окружного) можуть мати статус судового прецеденту, а значить також можуть порушувати, обмежувати чи їсь конституційні права, що є підставою і для їх перевірки Верховним судом США.

Якщо проводити паралелі з національним правом, то функції конституційного контролю щодо відповідності рішень суду касаційної інстанції (у цьому випадку ним є палати Касаційного кримінального суду ВС та об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі ВС, які подібно до судів США всіх інстанцій, оскільки мають право згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та КПК України приймати правові висновки обов'язкові до виконання) виконувала б Велика Палата ВС.

На Британських островах рішення Верховного Суду Великої Британії ніким не перевіряються на відповідність конституції і принципи не можуть з цих підстав бути скасованими, разом з тим законодавчий орган може прийняти статут, який змінить право таким чином, що судовий прецедент стане не придатним до застосування.

Верховні суди США і Великої Британії не обмежені в праві переглянути свої попередні рішення (відбувається доволі не часто) за певних умов, саме через те, щоб не порушувати усталено за значний проміжок часу судову практику.

З огляду на це, позитивна сторона такої моделі функціонування конституційного контролю за судовим правом буде передусім полягати у тому, що в умовах, коли суд одночасно здійснює перевірку попередніх рішень і на відповідність конституції, і на відповідність вимогам кримінального та кримінального процесуального законодавства, забезпечується сталість судової практики. Крім того, судова практика у цьому випадку не є відірваною від кримінального провадження (її фактичних обставин). Також, на відміну від країн континентальної системи права, де існують окремі суди конституційної юрисдикції, забезпечується розгляд провадження в розумні строки.

Те, що ми визначили як позитивну (сильну) сторону цієї моделі, вона ж є і негативною (слабкою) стороною – усталеність практики, – відступати від якої, навіть, коли вона явно не відповідає умовам провадження та реаліям сьогодення, верховні суди не поспішатимуть та будуть вишукувати способи (у переважній більшості за допомогою техніки розрізнення) для його залишення в силі, що правда не на шкоду поточному провадженню.

Загальним недоліком конституційного контролю за судовим правом як для системи загального, так і для системи континентального права, може виступати політична залежність суддів від

законодавчого органу, який їх призначає на відповідні посади.

Зокрема, на цьому наголосив суддя ЄСПЛ Лінос-Александр Сіціліанос в окремій думці до рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Ільнзеєр проти Німеччини», звинувачуючи Федеральний конституційний суд Німеччини у тому, що він під час розгляду скарги Д. Ільнзеєра на неприпустиме ретроспективне застосування до нього національними судами законодавства, яке втратило чинність, замість того, щоб розвивати європейські цінності та служити гарантом верховенства права, змінив свою роль на поплічника політиків, підкоряючи юриспруденцію позиції політичної більшості [22].

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, слід вказати, що поступове реформування кримінального процесуального законодавства з «імплементациєю» загальноєвропейських поглядів на можливість створення судами у процесі розгляду кримінальних проваджень права і наданням з цією метою, головним чином, верховним судам європейських країн правотворчих повноважень, також вимагає і нормативного врегулювання механізму стримувань та противаг за рахунок конституційного контролю за судовим правом.

Кожна з наведених нами моделей конституційного контролю, як та, що передбачає окреме існування суду конституційної юрисдикції, так і та, що не передбачає цього, мають свої позитивні та негативні сторони. Тому однозначно підтримувати якусь із них з метою подальшого її запровадження в Україні ми не можемо. На наш, погляд визначальними у цьому контексті мають стати такі критерії як функціональність та результативність, де перший буде проявлятися у тому, що законодавство, яке регулюватиме конституційний контроль буде придатним до застосування з мінімальними перешкодами в доступі до нього сторін кримінального провадження; тоді як другий – визначатиметься реальним захистом конституційних прав громадян (потерпілих, обвинувачених, свідків, третіх осіб, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування тощо), а вразі виявлення фактів порушення, то їх поновленню.

Лише у цьому випадку суди касаційної інстанції (в Україні ВС) будуть ухвалювати виважені, об'єктивні, аргументовані рішення, що сприятиме передбачуваності кримінального провадження, єдності судової практики, забезпеченню верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тагієв С.Р., Пузирьов М.С., Івашко С.В. Забезпечення конституційних прав громадян при повідомленні про проведення

- негласних слідчих (розшукових) дій (Частина 1). *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 133–137. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2023/20.pdf (дата звернення: 02.05.2024).
2. Тагієв С.Р., Пузирьов М.С., Івашко С.В. Забезпечення конституційних прав громадян при повідомленні про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (Частина 2). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 152–161. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/nv4/NV_4-2023-152-161.pdf (дата звернення: 02.05.2024).
3. Конституція України (дата оновлення: 1.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4904> (дата звернення: 02.05.2024).
4. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#n578> (дата звернення: 02.05.2024).
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n184> (дата звернення: 02.05.2024).
6. Гураленко Н.А., Гордєєв В.В. Конституційний контроль у практиці Конституційного суду України. *Право та державне управління*. 2022, № 2. С. 316–319. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2022/45.pdf (дата звернення: 02.05.2024).
7. Буханевич О., Івановська А. Конституційний контроль як вид державного контролю : змістовно-функціональна характеристика. *Публічне право*. 2019. № 4. С. 9–18. URL: <https://www.publichpnepravo.com.ua/files/36/pdf/pp-2019-36-01.pdf> (дата звернення: 02.05.2024).
8. Кельман М.С. Конституційний контроль як засіб захисту конституцій у національних правових системах континентального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2011. 23 с.
9. Marbury v. Madison. 5 U.S. 1 Cranch 137 137. 1803. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/5/137/> (date of access: 05.05.2024).
10. Токвіль А. де Демократия в Америке : Пер. с фран. / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М. : Прогресс, 1992. 554 с., 16 с. илл.
11. Ямковий В.І. Впровадження судового прецеденту як необхідний елемент гармонізації законодавства України з європейськими правовими системами. Порівняльно-правові дослідження. 2009. № 2. С. 25–30. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18373/04-Yamkovsky.pdf> (дата звернення: 05.05.2024).
12. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23.05.1949. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/GG.pdf> (zugriffsdatum: 05.05.2024).
13. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf> (data dostępu: 05.05.2024).
14. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 20.04.2020 sygn. akt U 2/20. URL: <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/u-2-20-wyrok-trybunalu-konstytucyjnego-523036694> (data dostępu: 24.11.2023).
15. Конституция Азербайджанской Республики от 12.11.1995. URL: <https://genprosecutor.gov.az/storage/pages/0qooHA0iLljsSWFYoYW46BXQXE8SvtOZq1b38FjH.pdf> (дата обращения: 05.05.2024).
16. О Конституционном суде : Закон Азербайджанской Республики от 23.12.2003 № 561-ІІГ. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/010f67/pdf/> (дата обращения: 07.05.2024).
17. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20240419#Text> (дата звернення 07.05.2024).
18. Постановление Пленума Конституционного суда Азербайджанской Республики «О соответствии постановления Судебной коллегии по уголовным делам и делам об административных правонарушениях Верховного Суда Азербайджанской Республики от 23 марта 2004 года Конституции и законам Азербайджанской Республики в связи с жалобами В.Г. Байрамова и других» от 09.09.2005. URL: <https://www.constcourt.gov.az/ru/decision/668> (дата обращения: 07.05.2024).
19. Литвинов О.М., Богущ В.В. Межі конституційного контролю у провадженнях за конституційними поданнями та конституційними скаргами: теоретичні аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2018. № 1 (13). С. 1–12. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/issue/view/8051> (дата звернення 08.05.2024).
20. Шумилов В.М. Правовая система США : учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Междунар. отношения, 2006, 408 с.

21. Human Rights Act 1998. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents> (date of access: 05.05.2024).
22. Case of Inseher v. Germany : Judgment of the European Court of Human Rights, 4 December 2018 (Applications nos. 10211/12 and 27505/14). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{«itemid»:\[«001-187540»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{«itemid»:[«001-187540»]}) (date of access: 07.05.2024).